

учебно-професійної мотивації студентів, обумовлені логікою особистого і групового соціально-психологічного розвитку учасників в процесі вузовського освіти. Показані зв'язи навчально-професійної мотивації студентів з їх статусом і характеристиками неформальної структури навчальної групи.

Ключевые слова: навчально-професійна мотивація, міжособистісні стосунки, статус, студенти, вуз.

Zagnoy T. V. Social and psychological characteristics of teaching and professional motivation of students

The paper presents the results of a theoretical study on the socio-psychological characteristics of educational and professional motivation of students of the university. Specific features of educational and professional students' motivation due to the logic of personal and group social and psychological development of students in higher education. Connections between the educational and professional motivation of students to their status and characteristics of the informal structure of the study group.

Key words: educational and professional motivation, interpersonal relations, status, students, university.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2012 р.

Прийнято до друку 26.10.2012 р.

УДК 37.013.42

С. О. Коваленко

**СОЦІАЛЬНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВ ПТУВ КОНТЕКСТІ
ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРАЦІ**

Як показують дослідження, новоутворення юнацького віку свідчить про те, що на даному етапі починається найбільш інтенсивне соціальне самовизначення особистості, а окремі складові якості соціальної зрілості, вже повинні бути сформовані. Ось чому проблема соціального самовизначення, яка обумовлена ціннісним ставленням до праці стає сьогодні актуальною, як для педагогічної науки, так і для практики.

У даній статті аналізується процес соціального самовизначення учнів ПТУ, вплив їх ціннісних орієнтацій на професійні наміри, виділяється ступінь стійкості ціннісних орієнтацій як певного фактора у вказаному процесі.

Аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми показує, що в сучасній педагогічній науці сформовано досить великий і різноманітний фонд наукових знань, який розкриває філософські, соціологічні,

психологічні і соціально-педагогічні аспекти аксіологічного підходу до трудової діяльності.

Так, у дослідженні О. Віковської [1] розкриваються теоретичні та методичні основи професійного самовизначення особистості. Фактори професійного самовизначення і роль освіти в цьому процесі досліджував О. Джура [2]. Формуванню готовності старшокласників до свідомого вибору професії присвячена робота Л. Куліненко [3]. У контексті трудової соціалізації дітей та молоді ціннісні характеристики праці вивчав Ю. Філіппов [4]. Теоретико-методологічним основам соціалізації присвячено монографічні дослідження С. Харченка [5].

Кожне з аналізованих нами досліджень доповнює загальну характеристику питань, що нами вивчається.

У своєму дослідженні ми виходили з того, що в процесі професійного самовизначення психологи умовно виділяють три компоненти: діяльнісний, когнітивний, мотиваційний.

У нашому опитуванні учнів ПТУ (загальна вибірка сукупність – 367 осіб) акцент був зроблений саме на мотиваційному аспекті.

Мотиваційна сфера професійного самовизначення вивчалася з позиції таких складових: мотиви вибору професії, освіти і інтерес до майбутньої професії. Продовження навчання розглядалося респондентами не як спосіб підвищення власного інтелектуального рівня, а як засіб досягнення визначених цілей («зробити кар'єру в майбутньому», «уникнути служби в армії», «зайняти певне положення в суспільстві»).

В ядро найбільш важливих мотивів, якими керується абсолютна більшість (понад 2/3) опитаних при виборі професій, увійшли: 1) «її інтерес для мене»; 2) «престижність»; 3) «можливість багато заробляти»; 4) «можливість займатися улюбленою справою»; 5) «можливість використовувати з її допомогою всі свої здібності і таланти» та ін. Причому 34% респондентів з числа тих хто відзначив «інтерес професії для мене» і 31,6% – «можливість займатися улюбленою справою» одночасно з цим вибрали «можливість багато заробляти». Можливо, це юнацький оптимізм, коли хотілося б сумістити часом несумісні речі: бажання займатися цікавою, улюбленою і в той же час високооплачуваною справою. А може бути, інтерес до професії для учнів і полягає у високому заробітку?

Визначальний вплив на рівень вимог, життєві стратегії, ставлення до досягнень успіху, здатність до соціальної адаптації у молодих людей має родина. Дослідження, проведені раніше, вже фіксують вплив матеріального становища на особливості соціалізації підлітків. Зокрема, було виявлено, що рівень вимог молодих людей пов'язаний з матеріальним становищем сім'ї, оскільки підлітки, будуючи плани на майбутнє, схильні враховувати ту допомогу, яку їм може надати родина (чим вище матеріальне становище батьків, тим більшої допомоги очікують від них діти).

В останні роки, соціологи говорять про «революції домагань» серед молоді. Рівень їх радикально підвищився з 1990 р., і в результаті домагання дітей значно перевищують те, чого змогли досягти їх батьки. Як показали наші дослідження, професійна мотивація випускників має широкий діапазон моральної значущості: від вузького відношення до справи (обирають такий вид діяльності, який підходить для підтримки пристойного існування і не більше того) до високоморального підходу до праці (орієнтуючись на принесення користі суспільству, вдосконалення власної особистості і ін.). Гендерний аспект: при виборі професії дівчата більшою мірою, ніж юнаки, орієнтуються на її інтерес для особистості, на можливість використовувати здібності і таланти, займатися улюбленою справою і при цьому – на можливість просування по службі. Юнаки випереджають дівчат за прагненням бути зайнятими «престижною роботою», мати можливість «багато заробляти», «займатися легкою і чистою роботою». Таким чином, юнаки усвідомлюють свою майбутню роль забезпечення сім'ї матеріальними ресурсами.

Судячи з результатів дослідження, в умовах переходу до ринкової економіки мотиви вибору професії все більше стають спрямованими на себе і власне матеріальне благополуччя. У той же час лише 23,3% вказали серед мотивів на можливість використовувати з допомогою обраної професії свої здібності і таланти. Тобто, при загальній особистісної орієнтації мотивів вибору професії прагнення до саморозвитку і самореалізації незначно. І все ж найбільш важливим у праці 18,5% учнів відзначили самовдосконалення і 17,2% – корисність суспільству (внаслідок великого розкиду відповідей, ці показники виявилися найбільш значимими). Можливо, це пов'язано з тим, що вибирали те, що важливо в праці взагалі, а не для себе особисто.

Інтерес респондентів до майбутньої професії складається з декількох елементів: 1) інтерес самої професії для випускника («її інтерес для мене»); 2) бажання отримати певні відомості про майбутню роботу у професіоналів («Я не втрачаю випадку поговорити з людьми, які працюють за моєю майбутньою спеціальністю»); 3) думку випускників про те, коли виникає інтерес до професії («Інтерес до професії може виникнути тільки при подальшому навчанні, – я не можу сказати заздалегідь, чи буде мені цікава майбутня професія»). Аналіз перших двох складових показав досить високу ступінь зацікавленості. Так, 56,3% опитаних відзначили, що для них у професії важливий інтерес до неї, 68,8% відповіли, що вони не пропускають нагоди поговорити з фахівцями з обраної ними професії. Однак 47,3% респондентів відзначили, що «зараз не варто серйозно будувати професійні плани; все одно з часом багато чого зміниться»; 36,9% – що «мої професійні плани не йдуть далі вибору місця навчання після закінчення школи». Це свідчить про те, що у підлітків можуть бути порушені тимчасові перспективи, вони не можуть співвіднести «минуле, сьогодення і майбутнє».

Дослідження певною мірою підтверджує висунуте раніше припущення про зміну структури професійного самовизначення (деякі учні спочатку вибирають місце подальшого навчання і лише в процесі навчання визначаються з майбутньою професією). Когнітивна компонента професійного самовизначення представлена малою поінформованістю про обрану професію, що відображає рівень знань про неї. Для вивчення обізнаності про обрану професію на основі методики діагностики суб'єктивного рівня профорієнтованості була розроблена методика визначення рівня інформованості. Респондентам пропонувалося висловити згоду або незгоду з запропонованими висловами. За ступенем важливості для визначення рівня інформованості вони були розділені на основні і допоміжні. На підставі цього поділу були виділені 3 ступеня обізнаності: високий (позитивні відповіді на основні, так і на допоміжні висловлювання), середній (позитивні відповіді на основні висловлювання) і низький (негативні відповіді на основні висловлювання). Для перевірки всебічності відповідей на одне з основних питань («Обрана мною професія вимагає від людини певних якостей, я їх можу назвати») було вироблено контрольне питання. Воно містило у собі набір якостей, які необхідно було оцінити за ступенем важливості для обраної професії. Потім отримані дані порівнювалися з відповідями експертів.

Результати дослідження показали: лише у 16% опитаних високий ступінь обізнаності про професію, у 33,6% – середній ступінь і у 50,4% – низький. Таким чином, більша частина учнів погано інформовані про свої майбутні професії. Причому, 56,6% респондентів, які вважають, що можуть назвати якості, необхідні для обраної ними професії, в контрольному питанні відзначають ці якості невірні. Цілком імовірно, що при подальшому навчанні свідомо помилкові очікування можуть призвести до розчарування в обраній професії. Цікавий і такий факт: тільки 53,3% учнів з числа тих хто планує в майбутньому зробити кар'єру відзначили, що знають, що потрібно робити, щоб бути в своїй професії на хорошому рахунку. І лише 18,3% – знають про можливості професійного зростання. Мабуть, мрії про кар'єру – це певна данина моді, а насправді більшість учнів ПТУ не знають практичних шляхів досягнення поставленої мети. Таким чином, отримані дані дозволяють зробити висновок про те, що суб'єктивні подання учнів про обрану професію не відповідають реальній дійсності.

У цьому контексті ми розглянули «Я-концепцію», яка певною мірою є «індикатором» процесу самовизначення. Респондентам пропонувалося відповісти на питання «Хто Я?» (до 20 тверджень); методика націлювала на виявлення когнітивної та емоційної складових «Я-образа». Також пропонувалося висловити своє ставлення до запропонованих властивостей щодо себе – самооцінка. Потім був проведений порівняно-зіставлений аналіз «Я-образа» і особливостей професійного самовизначення.

При відповіді на питання «Хто Я?» було отримано 908 висловлювань. Більшість отриманих тверджень містить вказівки на ролі,

виконувані в сьогоденні («школяр», «дитина», «донька», «друг», «спортсмен» і т.п.), і лише незначна частина – на майбутні ролі («студент», «майбутній професіонал», «майбутній чоловік», «майбутня дружина», «майбутній батько», «майбутня мати» і т.п.). Виявилось, що лише 12 осіб з 244, які вибрали професію, і 2 людини з 234, які вирішили продовжити навчання, включили згадки про це в «Я-образі». Тобто, в процесі професійного самовизначення уявлення про себе як про майбутнього фахівця не увійшли в «Я-образ». Аналіз професійного самовизначення свідчить про незрілість життєвих планів учнів ПТУ. Так, частина респондентів вважає, що «зараз не варто серйозно будувати будь-які професійні плани» (64 чол.), «вибір професії – свого роду лотерея» (52 чол.), «уявляючи собі своє майбутнє, я не думаю про роботу за обраною професією» (32 чол.), «дуже сумніваюся у тому, чи допоможе мені ця робота дізнатися, на що я насправді здатний» (38 чол.). Як показав порівняно-зіставлений аналіз опитування експертів з відповідями респондентів, багато з опитаних (138 чол.) не знають якостей, яких вимагає від них обрана професія (хоча 87 людей стверджують зворотнє); не знають про можливості професійного зростання (104 чол.), не знають, що потрібно робити, щоб бути в своїй професії на хорошому рахунку (56 чол.), хоча 62 людини з них роблять свій професійний вибір з наміром «зробити в майбутньому кар'єру». Все це свідчить про те, що сучасні школярі-старшокласники змушені необхідністю робити свій вибір, але внутрішньо його ще не усвідомлюють і не приймають.

Для самовизначення молодої людини, безсумнівно, важливо порівняти себе з соціальними процесами, що відбуваються в суспільстві. Майже 70% випускників, які писали твір на тему «Які ми?», насамперед, зробили акцент на оцінці часу та процесів, що відбуваються в суспільстві. Більшість відповідей містить неоптимістичну спрямованість, наприклад: «Наше покоління живе у дуже важкий час. Воно може бути не так складно в матеріальному плані, скільки в духовному», «Наше покоління живе у дуже важкий час. Але це не так важко, скільки невідомо для нас», «Наше покоління відрізняється від більш старших відмінністю поглядів», «Неможливо визначити, в якому суспільстві ми зараз живемо, який у нас громадський лад. Мені здається, що нам зараз у багато разів важче, ніж людям більш старшого віку», «У наш час втрачено багато цінностей, загублена віра в добро, в справедливість, в правду» і т.п. І тільки 2% обстежених учнів відповіли, що «наше покоління більш розкуто, вільно».

Реалістичність життєвих планів у нашому дослідженні вивчалася за допомогою методики міні-творів «Моє життя в 25 років...». При описі свого майбутнього учнями на перший план висувалися такі характеристики бажаного способу життя, як майбутня робота, сім'я, діти. У творах 196 осіб згадується робота, як правило, гарна. Респонденти пов'язують її також з високою зарплатою, престижем і інтересом. Важливу роль у своєму майбутньому житті випускники приділяють

родині. Причому для дівчат (і це зрозуміло) головне в шлюбі – це любов. Тільки третина з учнів, які зазначили, що одружаться, згадали про дітей. Типовим ж висловом було: «Вважаю, що в 25 років ще рано мати дітей», підлітки не усвідомлюють ще важливості репродуктивної функції сім'ї.

Більшість уявлень учнів про своє майбутнє доросле життя абстрактні і не реалістичні. У юнаків на перший план виходить образ успішного бізнесмена, успішної і незалежної людини. Для дівчат привабливий образ одночасно незалежної успішної жінки і гарної дружини, матері: «Я хочу працювати на улюбленій роботі, мати прекрасне здоров'я, мати чоловіка і сина, прописку у Києві, престижну роботу і багато грошей», «У 25 років я хотіла б вийти заміж за кохану людину, жити спокійним життям, зробити кар'єру, успішно працювати і отримати визнання». Подібні, іноді суперечливі уявлення про своє майбутнє життя можна пояснити своєрідним сприйняттям підлітками часу: 25 років здається їм настільки віддаленою перспективою, що вони вкладають в цей період уявлення про все своє майбутнє життя. Змістовний аналіз оціночних суджень показує, що, в основному, молоді люди оптимістичні і впевнені в тому, що їм у всьому будуть супроводжувати удача й успіх.

Кожен респондент робить вибір також з точки зору своєї системи цінностей. Як відомо, ціннісні орієнтації визначають мотивацію поведінки особистості і впливають на всі сторони життя людини. У нашому дослідженні ціннісні орієнтації учнів розглядаються як певний етап особистісного розвитку. Згідно з цим центром уваги при вивченні ціннісних орієнтацій стала їх ієрархічна структура. Для її визначення учням пропонувалося розглянути цінності з точки зору значущості для них в межах від 16 до 0 (16 – найбільш значуще, 0 – найменш значуще). Відповідно до отриманої оцінки вони були розділені на 4 групи. Першу групу становить «ціннісне ядро» – цінності вищого статусу (їх середній бал варіюється від 16 до 13). Друга група являє собою «структурний резерв» – це цінності середнього статусу, які можуть переміщатися в склад «ядра» або на «периферію» (12-9 балів). Третя група – «периферія» – цінності нижче середнього, але не найнижчого статусу, вони можуть переміщатися в «резерв» або в «хвіст» (8-5 балів). Четверта група – «хвіст» – цінності нижчого статусу (4-0 балів). На наш погляд, рівномірний розподіл цінностей за всіма чотирма рівнями свідчить про сформовану систему цінностей, особистої зрілості. Якщо ж такого розподілу немає, то можна говорити про незрілість особистості.

Розподіл цінностей за групами виявився досить нерівномірним. В основному (як на першому, так і на другому етапах дослідження), вони зосереджені на «периферії» і в «структурному резерві». Причому жодна цінність не набрала максимальну (16 балів) і мінімальну (0 балів) оцінки. Це свідчить про те, що ціннісні орієнтації ще не перетворилися в стійке властивість формуються особистостей.

Аналізуючи відповіді респондентів на блок питань про співвідношення особистісного і громадського, бажаний спосіб життя в

майбутньому, можна виділити конкретні напрями ціннісних орієнтацій особистості: 1) суспільно-прогресивна спрямованість (переважання духовних цінностей, гармонійне поєднання суспільних та особистісних інтересів) – характерна для 1/6 частини опитаних; 2) творчо-трудова (інтерес до продовження навчання, чітке уявлення про свою майбутню роботу і акцент уваги на предметах, які будуть важливі надалі, облік громадських інтересів) – 1/3 частини опитаних; 3) спрямованість типу «активне самоствердження» (прагнення проявити себе в корисних видах діяльності, основні результати досягаються завдяки честолюбності і прориву) – близько 1/2 опитаних; 4) пасивна спрямованість (орієнтація виключно на матеріальні цінності, відсутність соціально значущих цілей, байдужість до суспільства) – 1/3 частини опитаних; 5) утримансько-приспосовницька спрямованість (вони згодні приносити користь, але тільки для себе, не обмежуючи своїх бажань, інтереси суспільства їх не стосуються) – 1/3 опитаних.

Отримані результати свідчать про те, що ціннісні орієнтації учнів суперечливі. Зараз одночасно існують два полюси, дві системи моральних норм. Одна базується на загальнолюдських засадах, де домінуючими виступають принципи свободи, особистої автономії, поваги прав інших людей, самореалізації особистості. У главу кута іншої системи цінностей поставлені: матеріальні блага, культ сили, споживання і придбання, незалежно від того, якими засобами здійснюється досягнення мети. Внаслідок цього, учням важко визначитися в своїх головних життєвих принципах, їх ціннісні орієнтації нестійкі.

Підводячи підсумки дослідження, зазначимо: в цілому наш аналіз особливостей соціального самовизначення учнів ПТУ показав, що причинно-слідчі зв'язки явищ та факторів, що сприяють, так і перешкоджають цьому процесу, на сучасному етапі знаходяться приблизно в рівному співвідношенні і визначають суперечливий характер становлення їх особистостей.

Список використаної літератури

1. Віковська О. І. Професійне самовизначення особистості і практичні аспекти професійної консультації : [монографія] / О. І. Віковська. – К. : Наук. світ, 2001. – 91 с. **2. Джура О. Д.** Освіта в системі факторів професійного самовизначення особистості : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / О. Д. Джура. – К., 2004. – 19 с. **3. Куліненко Л. Б.** Формування готовності старшокласників до свідомого вибору майбутньої професії типу «людина-техніка» в процесі навчально-виховної роботи : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л. Б. Куліненко. – К., 2002. – 22 с. **4. Філіппов Ю. М.** Трудова соціалізація молоді в діяльності громадських організацій та рухів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. – соціальна педагогіка. – Луганськ, 2009. – 213 с.

5. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності : теорія і практика / С. Я. Харченко – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 320 с.

Коваленко С. О. Соціальне самовизначення учнів ПТУ в контексті формування ціннісного ставлення до праці

У статті досліджується процес соціального самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів, аналізується вплив їх ціннісних орієнтацій на професійні наміри, виявляється ступінь стійкості ціннісних орієнтацій.

Ключові слова: соціальне самовизначення, аксіологія, цінності, ставлення до праці, професійний вибір.

Коваленко С. О. Социальное самоопределение учащихся ПТУ в контексте формирования ценностного отношения к труду

В статье исследуется процесс социального самоопределения учащихся профессионально-технических учебных заведений, анализируется влияние их ценностных ориентаций на профессиональные намерения, выявляется степень устойчивости ценностных ориентаций.

Ключевые слова: социальное самоопределение, аксиология, ценности, отношение к труду, профессиональный выбор.

Kovalenko S. O. Social self-determination of vocational school's students in the context of forming valuable attitude toward labour

The process of social self-determination of students of vocational educational establishments is investigated in the article; influence of their valuable orientations on professional intentions is analysed; the level of stability of the valuable orientations is determined.

Key words: social self-determination, axiology, values, attitude toward labour, professional choice.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2012 р.

Прийнято до друку 26.10.2012 р.

УДК 364-322:005(075)

Т. Л. Лях

МОТИВАЦІЯ ДО ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Питання мотивації людини до волонтерства досі залишається недостатньо вивченим. Проте від його розуміння багато в чому залежить успішність та результативність волонтерської діяльності. Врахування мотивів, потреб людини необхідне для грамотно організованого набору,